

İBN FAZLAN SEYAHATNÂMESİ'NE GÖRE İTİL BULGARLARI

SOLMAZ, Sefer (2018), *İbn Fazlan Seyahatnâmesi'ne Göre İtil Bulgarları*, İstanbul: Çizgi Kitapevi Yayınları/Çimke Basımevi, s. 152, ISBN-978-605-196-201-6

Fadime KOÇAK*

Dr. Öğretim Üyesi Sefer Solmaz, lisansı Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü'nde bitirdi (1990). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans (1993) ve Doktora eğitimini tamamlayan (2001) Sefer Solmaz bugün Selçuk Üniversitesi Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesidir. Dr. Öğretim Üyesi Sefer Solmaz tarafından kaleme alınan 'İbn Fazlan Seyahatnâmesi'ne Göre İtil Bulgarları' Çizgi Kitapevi tarafından 2018 yılında okuyucuların istifadesine sunulmuştur.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman/Türkiye, fadimeksuz95@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3351-3561>.

Eserin kapağında Abbasi elçilik heyetinin İtil Bulgar ülkesinde karşılaşmasının minyatürü bulunmaktadır. Arka kapağında ise İbn Fazlan Seyahatnâmesi'nin Türkler hakkında kısa, öz ve çarpıcı ifadelerin bulunduğu aktarılırken İtil Bulgarlarının yanında birçok Türk kavmi hakkında da bilgiler içerdiğinden bahsedilmektedir.

Eser okuyucuyu kitaba hazırlayan güzel bir giriş ve akabinde yazılan üç kısa bölümden oluşmaktadır. Eserini İbn Fazlan'ın Seyahatnâmesi'ne göre kaleme alan Yazar, seyahatnâmenin birçok Türk kavim ve devletleri hakkında önemli bilgiler içerdiğini aktarmaktadır. İtil Bulgarları hakkında fazla malumat bulunmadığını ve İbn Fazlan'ın bu alandaki boşluğu doldurması açısından kıymetli olduğuna değinmektedir.

Yazar, dünyanın köklü milletlerinden olan Türklerin tarih sahnesine çıktıkları anayurtları ve göç ettikleri bölgelerde yeni devlet ve medeniyetler inşa ettiklerini söylemektedir. Ancak, Türklerin yazı kültürü olmadığını bu sebeple komşu devlet ve milletlerin aktardıklarıyla bugün tarihi aydınlattığımızı ortaya koymaktadır. Seyyahların Türk tarihi açısından aydınlatıcı yazılarına değinerek bu kişileri şöyle nakletmektedir; Priskos, Zamarkhos, Plano Carpini, W. Rubruck, Marco Polo, İbn Battûta, Evliya Çelebi ve İbn Fazlan'dır.

Üç kısa bölümden oluşan eserde sade ve anlaşılır bir dil kullanan yazar, eserini okuyucuları sıkmayacak bir üslupla kaleme almaktadır. Yazar, kaleme aldığı eserinde İbn Fazlan Seyahatnâmesi'nden elde ettiği bilgileri değerlendirerek, İtil Bulgarlarının bilinmeyen ve anlaşılamayan yönlerinin ortaya konulduğunu belirtmektedir.

Giriş kısmında Bulgar adı ve Bulgarların kökenine değinen yazar daha sonra İtil Bulgarlarının nasıl ortaya çıktığını belirtmektedir. Burada İtil Bulgarlarının nasıl İslamlaştığı üzerinde yoğunlaşan yazar, birçok dönem tarihçisi ve günümüz yazarlarının bu konu hakkında görüşlerini aktarmaktadır. Çağdaş müelliflerden İbn Rüste, Mes'ûdi, İstahrî, İbn Havkal, Makdisî, İdrîsi, el-Bekrî, Gerdizî, Ebû Hâmid el-Gıranâfî, Yakut el-Hamavî ve XIX. y.y. yazarlarından Şehabeddin-i Mercanî'dir. Bulgarların İslamlaşması ile ilgili günümüz modern araştırmacılarından ise Z. Z. Miftakov, A.N. Kurat, İ. Kafesoğlu, N. Yazıcı, Z. Kitapçı, O. Karatay ve D. Koç gibi yazarların görüşlerini ortaya koyarak bunlar arasındaki tezat ve birleştirici unsurları ortaya koymaya çalışmaktadır.

Eserinin birinci bölümünde ise İtil Bulgarlarının "Siyasi-İdari ve Askeri Yapı"sına değinen yazar, yalnız İbn Fazlan Seyahatnâmesi'ne bağlı kalmayarak bazı yerlerde İtil Bulgarlarını eski Türk Devlet gelenek ve görenekleriyle karşılaştırmaktadır. Burada hükümdar Almuş'un, Abbasi elçilik heyeti adına

düzenlenen ziyafette hükümdar yemeden hiç kimsenin yemeğe başlamadığını ancak hükümdarın lokma verdiği kişiye bir sofraya geldiğini İbn Fazlan'dan naklettikten sonra bu durumu eski Türkler ile karşılaştırmaktadır. Bu durumun biraz farklı gibi gözüke de eski Türk adetlerinde olan 'orun ve ülüş' sistemine dayandığını belirten yazar, İbn Fazlan'ın ayrıntılı bilgi vermediğini ancak ziyafete katılanların mevkilerine uygun sofraya oturduklarını (orun) ve hükümdarın kendilerine ikram ettiği et üzerine önlerine sofraya geldiğini aktarmaktadır. Yazar, ziyafet sofrasında bulunanların mevkilerine göre hayvanın uygun kısımlarının (ülüş) kendilerine ikram edildiğini söyler.

Yazar'ın bir başka karşılaştırması ise, İbn Fazlan'ın, İtil Bulgar hükümdarı Almuş'un iri cüsseli, insana korku veren bir sesinin olduğunu nakletmiştir. İbn Fazlan'ın bu tarifinin Abbasilerdeki Boğa el-Kebîr ve Boğa es-Sağîr'e benzeterek Türk liderlerinin iri cüsseli, tok sesli ve heybetli olduğunu öne sürmektedir.

Yazar, eserin ikinci bölümün de İtil Bulgarlarının Sosyo-Ekonomik Hayat'larına değinmektedir. İbn Fazlan'ın bölge insanları hakkındaki görüşlerine yer veren yazar, İbn Fazlan'ın, İtil Bulgar halkının yüz renklerinin farklı olduğundan dolayı hastalık sahibi olduklarına kanaat getirdiğini ve bu duruma çok şaşırılmış olduğunu nakletmektedir. Ayrıca İtil Bulgarlarında kadın ve erkeklerin bir arada aynı nehirde yıkandıklarını ve birbirlerinden kaçmadıklarını nakleden İbn Fazlan'a eleştirel yaklaşmaktadır. Burada İbn Fazlan'ın seyahatnâmesini ilgi çekici kılmak adına böyle fantastik bir hikaye yazdığına değinen yazar, Türk gelenek ve göreneklerinde hiçbir zaman bu gibi durumla karşılaşmadığını da belirtmekten kaçınmamaktadır.

Yazar, eserinde İbn Fazlan'ın İtil Bulgarları hakkında verdikleri bilgilerin çoğunda küçümseme, pis, kaba ve ahlaksız olduklarına vurgu yaptığını belirtmektedir. Bu durum üzerine yoğunlaşan yazar İbn Fazlan'ın seyahatnâmesinde bu tarz bilgiler vermesinin nedeni olarak Abbasi devlet yönetiminin halifenin Türk asıllı annesi Şağab Hatun'un elinde olmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Abbasi devlet yönetimindeki Türkleri küçük düşürmek ve onlardan öğ almak için eserinde böyle malumatlar verdiği yorumunu yapmaktadır.

Yazar, eserinde İbn Fazlan'ın İtil Bulgarlarının yıldırım düşen eve asla yaklaşmadıklarını ve bunun yanında içinde insan, eşya vb. ne varsa öylece bıraktıklarını söyler. Buna da Türklerdeki doğa olayları karşısında korktukları için tabiat olaylarını kutsallaştırdıklarını söylemektedir. Bunun dışında İbn Fazlan'ın şaşırıldığı bir başka olay ise zeki insanların asılmasıdır. Fazlan bunu Tanrıya insan kurban etmek şeklinde aktardığı halde yazar, Türklerde Tanrıya

insan kurban edilmediğini, bu olayın, zeki kişilerin Tanrıya hizmet bağlamında asıldığını söylemektedir.

Yazar, eserinde İbn Fazlan'ın İtil Bulgarlarındaki matem adetlerine de değinerek ölen kişinin yakınlarının en vahşi şekilde bağırarak ağladıklarını nakletmiştir. Bu kişilerin hür adamlar olduğunu ve onların matemleri bitince ardından kölelerin gelerek kendilerini kırbaçladıklarını aktarmaktadır. Bunun dışında dikkat çeken bir başka durum ise ölen kişinin çadırının kapısı üzerine bayrak asılması ve iki sene bu matem devam ettiğini nakletmektedir. Matem ise iki sene sonunda bittiğin de kapısı üzerindeki bayrağın indirilip, çadır halkının saçlarını kestiklerini ve bir ziyafetle matem havasından çıktıklarını nakletmektedir. Yazar, bu bilgilerin İtil Bulgarlarının sosyal statülerine ve ekonomik durumlarına göre cenaze törenleri yaptıklarına ve onların hayat şartlarını yansıttığı şeklinde değerlendirir.

Eserin üçüncü bölümü, İtil Bulgarlarının Kültürel ve Dini Hayatlarına ayrılmıştır. Yazar, seyahatnâme de İtil Bulgarlarının giyimleri hakkında bilgi verilirken halifenin hediyelerinden sonra kalpaktan bahsedildiğini aktarmıştır. Yazar, İbn Fazlan'ın 'kalansuva' şeklinde naklettiği kalpağın Türklerin giydikleri şapka olduğunu söylemiştir. İtil Bulgarlarının dini hayatları hakkında yazar, İbn Fazlan'ın hutbe de hükümdar adını 'Ey Allah'ım, Bulgar hükümdarı Yılvatar'ı ıslah et' şeklinde zikredilmesinin yanlış olduğunu ve hükümdarı uyardığını aktarmıştır. Bu konuyu ayrıntılı bir şekilde değerlendiren yazar, hutbede 'Ey Allah'ım, Bulgar hükümdarı Yılvatar'ı ıslah et' şeklindeki ifade üzerine durmuş ve bunu İbn Fazlan'ın şu şekilde düzelttiğini nakletmiştir: Hüküm sahibinin ancak Allah olduğu için hutbe de Allah'tan başkasının böyle anılamayacağını, halife için bile hutbelerde Allah'ın kulu ve halifesi denilmekle yetinildiğini söyler. Bunun dışında yazarın üzerinde durduğu bir başka konu ise hükümdarın adıdır. Bulgar hükümdarının İbn Fazlan'a kendi adının hutbe nasıl okunmasının caiz olduğunu sorar. İbn Fazlan'ın kendi ve babasının adıyla okunmasının caiz olduğunu belirtince hükümdar, kendi adının bir kâfir tarafından verildiği için, hutbede okunmasını istemediğini belirtir. Bundan sonra halifenin adını sorar ve halifenin adını almasının doğru olup olmadığını bilmek ister. Fazlan; doğru olacağını söyleyince kendi adını Ca'fer babasının adını da Abdullah olarak değiştirdiğini bildirir. Yazar, burada hükümdarın dini terminolojiye hâkim olarak konuşmasına dikkat çeker. Caiz, kâfir ifadelerinin ne anlama geldiğini iyi bilmekte ve hükümdarın dini bilgisinin iyi olduğu şeklinde değerlendirmektedir.

Yazarın, eserinde tartıştığı bir başka konu ise kamet meselesidir. İbn Fazlan'ın kamet hakkında bilgi verdiğini ve Hanefi mezhebine göre iki defa

okunan ifadeleri birer defa okunmasını istediğini aktarmaktadır. Nihayetinde Hanefi mezhebinde ezanda olduğu gibi namazın başı ve sonu hariç kamet ifadelerinin ikişer defa tekrar edildiğini söyleyen yazar, bunu İtil Bulgarlarının İslam'ı, Hanefilerden öğrendikleri şeklinde yorumlamaktadır. İbn Fazlan'ın kameti birer defa okunmasını söylediği hatta halifenin sarayında da birer defa okunuyor demesi üzerine değiştirilmiştir. Ancak daha sonra kamet tekrar ikişer defa okunmuştur. Yazar, burada dikkat çeken hususun İbn Fazlan'ın halifeyi de kullanarak bunu dayatmasının nedeni üzerine durmaktadır. Abbasilerin ve İbn Fazlan'ın Şafii mezhebine bağlı olduklarını ve muhtemelen Bulgarlardan kendini üstün görme, onların hiçbir şeyini beğenmeme ve her şeylerine müdahale hakkını kendinde görme psikolojisinden kaynaklandığı sonucuna varmaktadır.

Eserin sonuç kısmında İtil Bulgarlarının nasıl Müslüman olduğu hakkında bilgi veren yazar, İtil Bulgarlarının ticaret yoluyla İslamlaştığını fakat hangi tarihte Müslüman oldukları konusunda kesinlik olmadığını söylemektedir.

Ekler kısmıyla İtil Bulgarlarının coğrafyası, komşu devletleri, Abbasi devletinin coğrafi haritası ve İtil Bulgarlarının soy kütüğü verilerek okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

Yazar, eserini kaleme alırken birçok yerde de naklettiği gibi İbn Fazlan Seyahatnâmesi, İtil Bulgarları hakkında noksan kaldığını söylemektedir. Bu sebeple aydınlatıcı bazı bilgiler aktaran Seyahatnâmenin, birçok muasır kaynakla karşılaştırılarak değerlendirilmemesi eserin eksik yönünü göz önüne sermektedir.

Ancak, seyahatnâmelerin Türk tarihi açısından önemli olduğu ve ülkemizde yeni yeni hak ettiği değeri gördüğü bir dönemde böyle güzel bir eserin Türk tarihine kazandırılması elbette İtil Bulgarları hakkında yeni kapıların açılacağını bizlere göstermektedir.

